

УДК 338.439

Т. В. Березяно,
к. е. н., доцент

МАЛІ ПІДПРИЄМСТВА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ДІЛОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядаються проблеми регулювання діяльності малих та середніх підприємств у харчовій промисловості, формування нових підходів управління, адекватних тенденціям розвитку світової та національної економік з акцентом на якісних структурних перетвореннях, що забезпечуватимуть стабільне економічне зростання. Увага приділена напрямкам та методам державного впливу на сферу діяльності на прикладі спиртової промисловості.

Ключові слова: харчова промисловість, малі підприємства, спиртова промисловість, регуляторна політика.

У загальнообласному обсязі промислового виробництва найвагомішою залишається харчова промисловість. Малі підприємства харчової промисловості забезпечують зайнятість майже півмільйону чоловік, або 14% усіх зайнятих в промисловості країни, але останні роки спостерігається тенденція до скорочення чисельності працівників як у харчовій галузі — вже у 2008 р. їх кількість становила 478,4 тис. осіб, а це 93,4% від кількості попереднього року, так і на малих підприємствах. Скорочення трудового потенціалу в галузі за останні 3 роки складає 3—4 % щорічно. Хоча за місцем у формуванні експортних надходжень харчова промисловість стабільно входить у 4-ку економічних секторів, що забезпечують 80% валютної грошової маси.

Харчова промисловість була однією з перших галузей, в які іноземні інвестори з початком лібералізації зовнішньоекономічної діяльності України спрямували свої кошти. Сфера спрямування іноземного капіталу в економіку розширювалась, що призвело до поступового скорочення питомої ваги харчової промисловості в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій та зростання їх абсолютної величини, однак у структурі інвестицій у промисловість частка галузі залишається значною, — станом на 1 січня 2010 р. вона складала 20,3%.

Проте, вже за даними I півріччя 2011 р., показник в загальному обсязі прямих інвестицій промисловості досяг найнижчого рівня (13,6%).

Вітчизняна харчова промисловість налічує понад 10 тисяч підприємств та місцевих одиниць (19% загальнопромислової їх кількості). За останній рік у деяких підгалузях призупинили діяльність 38% зареєстрованих малих та середніх підприємств.

Щодо тенденцій розвитку малих підприємств харчової промисловості, то частка малих підприємств у, наприклад, Волинській обл. у 2005 р. становила 2,5%, 2006 р. — 2,4%, 2007 р. — 2,2%, 2008 р. — 2,1%, 2009 р. — 1,9%, 2010 р. — 1,9%. Статистичні дані свідчать про зменшення частки малих підприємств харчової промисловості у загальній кількості малих підприємств за останні 5 років.

Органи державної влади України на всіх рівнях декларують всебічну підтримку малого й середнього підприємництва, однак їх дії мають безсистемний, а інколи й антистимулюючий характер, що у переважній більшості не узгоджуються як з проблемами суб'єктів бізнесу, так і з потребами соціально-економічного розвитку країни у цілому. Тому назріла необхідність ґрунтовного дослідження механізмів регулювання діяльності малих та середніх підприємств, формування нових підходів управління, адекватних тенденціям розвитку світової та національної економік з акцентом на якісних структурних перетвореннях, що забезпечуватимуть стабільне економічне зростання.

У харчовій промисловості прикладом існування протилежностей, проблем державного

управління та комерційного тиску на державний сектор є функціонування сектора спиртового виробництва.

Таблиця 1. Прямі інвестиції в Україну за видами економічної діяльності у 2011 р., накопиченим підсумком з початку інвестування

	Обсяги інвестицій на			
	01.01.2011		01.07.2011	
	млн дол. США	у % до загального підсумку	млн дол. США	у % до загального підсумку
Усього	44753,3	100,0	47205,7	100,0
в тому числі				
Промисловість	13984,3	31,2	14841,6	31,4
в тому числі переробна	12459,8	27,8	13035,0	27,6
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1858,7	4,1	2023,4	4,3

Сьогодні до складу Державного концерну "Укрспирт", створеного Кабінетом Міністрів України у 1996 р. з метою формування та здійснення єдиної державної політики у виробництві спирту етилового, горілки та лікеро-горілочаних виробів, входять 8 обласних державних об'єднань спиртової промисловості, 76 підприємств з державною формою власності, які забезпечують 95% виробництва етилового спирту в країні. Система державного регулювання спиртової промисловості здійснюється відповідно до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів", в якому зазначається, що виробництво спирту етилового (у тому числі як лікарського засобу), спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового може здійснюватися лише на державних підприємствах.

Після проголошення незалежності України почався новий етап в регулюванні ринку спиртової промисловості. Він, насамперед, пов'язаний з формуванням засад державності, розвитком всіх форм власності і, в першу чергу, виведенням із державної монополії виробництва та обігу алкогольних напоїв. Запровадження наприкінці 1991 р. акцизів на спирт і алкогольні напої зумовило динамічний процес нормативного регулювання виробництва і реалізації цих товарів та оподаткування їх акцизним збором. Кардинальними заходами з регулювання вітчизняного ринку спирту і алкоголю та розширення бази оподаткування стали: запровадження з 1995 р. марок акцизного збору; подолання з 1996 р. деструктивної для бюджету давальницької схеми у виробництві спирту та алкоголю; виконання податківцями функцій представників на підприємствах — виробниках спирту; реєстрація з 1997 р. податковими органами місць зберігання спирту; включення з 1998 р. до алкогольних напоїв продуктів із вмістом спирту етилового понад 1,2% об'ємних одиниць (так званих слабоалкогольних напоїв); заборона з липня 2000 р. сплати акцизного збору зі

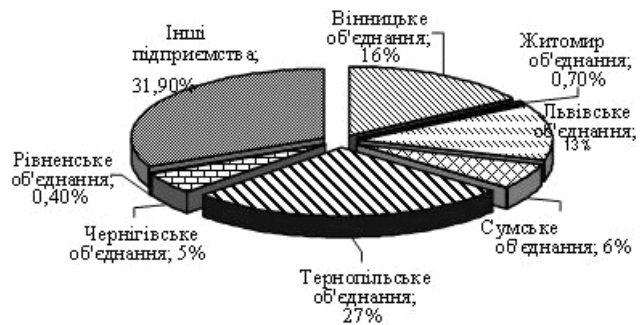

Рис. 1. Виробництво спирту концерном "Укрспирт"

спирту та алкоголю до бюджету шляхом заліків та в інших формах, які не передбачають його оплати коштами; введення мінімальних цін на лікеро-горілочану продукцію; систематичне збільшення акцизного навантаження на галузь як інструменту бюджетного наповнення та закриття термінових фінансових потреб.

Механізм державного регулювання ринку спиртової промисловості включає шість інструментів: адміністративне регулювання; правове регулювання; пряме економічне регулювання; попит; пропозиція; виконання міжнародних зобов'язань. Одним з найважливіших інструментів державного регулювання спиртової галузі в даний час є ліцензування. Ще одним елементом державного регулювання обігу етилового спирту в даний час є квотування його закупівлі. Статистика свідчить, що квоти виконуються лише на 50—55%, але це свідчить не про неефективність їх як економічного механізму, а про особливості їх використання. Треба усвідомлювати, що функціонування державного підприємства має на меті не отримання прибутку, а забезпечення державних цілей. Акцизна політика має чітке фіскальне призначення або своєчасне зняття ренти надприбутковості, а також несе завдання випереджального поповнення державного фінансового ресурсу відносно інфляційних процесів. Підтвердженням тому є підняття

ставки акцизу на спирт у 2010 р. на 16% у порівнянні із 13% темпами інфляції [1].

З огляду на це не слід очікувати розширення дохідної бази спиртових підприємств, прогноз їх функціонування укладається таким чином, аби вони мали достатньо коштів для виконання обов'язкових внутрішніх та зовнішніх платежів та покривали витрати на утримання персоналу.

На сьогоднішній день державна підтримки спиртової галузі здійснюється програмою розвитку спиртової галузі України на 2007—2011 р.

Деякі державні посадовці та фахівці галузі підтримують ідею необхідності приватизації спиртової промисловості як інструмент швидкого вирішення технічних проблем виробництва, забезпечення її ефективного функціонування та зняття навантаження із бюджету. В якості основних аргументів часто наводяться дані щодо існування великої заборгованості у галузі по заробітній платі (70% заборгованості цього напрям, за Мінагрополітики, приходиться саме на спиртові підприємства); 50% потужностей здані в оренду комерційним структурам; закупівлі зерна здійснюються за цінами, у 2 рази вище ринкових, що, на їх думку, є підтвердженням невмілого менеджменту. Вважається, що відновлення керованості галуззю можливо лише після проведення реформ. "У "Укрспирта" є три проблеми: закупівля, виробництво та реалізація... Виробництво має бути зосереджене у руках бізнесу, а держава має отримувати податки" [2].

З метою наведення порядку в галузі ініціюється проведення інвентаризації та аналіз реального стану спиртових підприємств, а також виділення 2 категорій підприємств: одна частина має бути перепрофільована на виробництво біопалива, друга — пущена під приватизацію лікєро-горілочними підприємствами.

Наголошено і на необхідності реорганізації концерну "Укрспирт": планується призначити менеджерів, які не крадуть і здійснюють закупівлі за ринковими цінами, їх робота має відбуватись під постійним наглядом компетентних органів; залучити інвестиції та оновити технічну базу, побудувати єдину систему збуту та вийти на зовнішні ринки. Але, на нашу думку, і в умовах державної власності на виробництво спирту ніщо не заважає здійсненню вищезазначених програмних завдань.

За даними експертних досліджень, в 2011 р. більшість виробництва спирту набуло тіншових ознак. Протягом 2011 р. обсяг стягнених акцизних платежів знижений на 40%, що, на думку експертів, є результатом прийняття низки змін

до законів, наприклад, "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" (від 19.04.2011 р.), в результаті чого здійснення імпорту та експорту плодового спирту відбувається на умовах коньячного. А це, у свою чергу, викликало значний перехід до "сірих" схем продажу як спирту, так і кінцевої продукції. Так, лише по одному об'єднанню за результатами експертних вимірів приховується до 100 млн дол. від продажу спирту. Поряд із цим за 9 місяців 2011 року концерн "Укрспирт" звітував про отримання 79 млн грн. прибутку. Занадто оптимістично сподіватись, що саме лише переведення спиртового виробництва до приватного впорядкування вилучить із обігу тіншові схеми отримання прибутку.

У процесі скорочення прибутковості спиртової підгалузі існують і реальні причини. Безпосередньо негативно вплинули декілька факторів:

— скорочення виробництва лікєро-горілочних виробів на території України. З 2006 по 2010 рр. імпорт горілки зріс на 187%, а виробництво ЛГВ скоротилось на 52%;

— сподівання на розширення експорту досить примарні. Адже із вступом до СОТ Україна погодилась на 5 років дотримуватись мораторію на експорт спирту. До речі, ряд країн, наприклад, Польща, заздалегідь ввели спеціальні митні обмежувальні правила для українського спирту. Поряд із цим, на території ЄС існують процедури підтримки власного виробництва;

— не виважена акцизна політика не сприяє відновленню працездатності підгалузі. Так, виробництво технічного спирту здійснюється у безакцизному режимі. Український Мінфін, навпаки, підтримує введення акцизу на технічний спирт, оскільки це — одне із небагатьох джерел поповнення бюджету;

— реалізація інноваційної політики в умовах фінансового дефіциту вкрай ускладнена. Виробництво біоетанолу розглядається на рівні програми оновлення підгалузі із 1995 р. Проте існують і неподолані декілька бар'єрів: забезпечення етанолом монополізовано французьким концерном АРКО, потужності якого розташовані в Африці, проте користуються захистом законодавства єврозони, що унеможливає здійснення експорту цього товару із України — із більшістю користувачів укладені практично ексклюзивні угоди, збереження контролю над ринком підтримується на рівні стандартів та технічних правил, боротьба за подолання яких потребує зусиль державного рівня на міжнародних переговорах. Внутрішня тех-

нічна проблема з впровадження біопалива на базі етанолу потребує пулової угоди із нафтопереробним комплексом, який держава практично не в змозі контролювати: і приватний, і неукраїнський.

Крім того, великих фінансових вливань у комерційний сектор потребуватиме і переналаштування системи збуту та розповсюдження такої продукції, адже технічні норми зберігання та обліку не пристосовані до біопродукції. Кожна мережа АЗС потребуватиме окремих ємкостей для зберігання та перевезення, витрат на сертифікацію та перевірку якості (1 на 3 місяці) та ін. Потребуватиме додаткових витрат і система виробництва на базі етанолу. Ефективне існування економіки виробництва та реалізації продукції на базі етанолу є можливим лише у безакцизному режимі та за умови, що виробники буряку не підніматимуть ціни на сировину. Хоча на це важко сподіватись: коли на початку 2001—2002 рр. зусиллями керівництва концерну та Держхарчпрому вдалось отримати дозвіл Кабміну на експериментальне виробництво та визначити перелік потужностей для проведення експерименту реакцією Мінагрополітики стало подання про необхідність підвищення цін на буряк. Тобто в умовах ринкової діяльності заснування нової схеми економічної діяльності потребує створення системи партнерської участі у майбутніх прибутках, а інакше навіть впровадження напряму на державному рівні сприймається як преференційна угода, що викликає боротьбу інтересів та перетягування економічної ковдри.

В країнах розвиненої ринкової економіки ефективно використовуються адаптаційні можливості малого бізнесу. Цю рису було задіяно в процесі впровадження екологічних видів виробництва, в тому числі і у виробництві біопалива. У Німеччині на рівні бюджетів земель через податкові пільги виробникам устаткування та фермерським господарствам здійснюється підтримка мінівиробництва біопалива. У Франції та Нідерландах державну підтримку зосереджено на стимулюванні розширення сировинної бази виробництва біопалива через використання інструменту пільгової оренди сільгоспугідь для вирощування рапсу.

Таким чином, сподівання на розширення збуту спирту в межах членства СОТ не є перспективними, про що попереджали ще до активізації процедури. Оскільки в процесі другої хвилі торговельних воєн ринок Росії був втрачений раніше, надлишок виробництва в обсязі 35—45 млн дкл. важко використати в межах країни без суттєвого розширення спектра ви-

користання спирту та заміщення імпорту лікеро-горілчаної продукції на національні аналоги.

Можливості державного регулювання ще не вичерпали свого потенціалу. Із радянських часів спиртова підгалузь щільно пов'язана із виробництвом АГП. Рівень податкового навантаження в АГП є одним із головних чинників стимулювання або стримування розвитку спиртового виробництва. В якості регулюючих важелів в різні часи використовувались квоти, ліцензії, норма податку залежно від міцності кінцевої продукції, приватизація та викуп акцій державою.

Приватизація або націоналізація автоматично не вирішують проблем розвитку ні підприємства, ні галузі, ні держави. Сучасний тренд державної політики у світі якраз повертається в бік посилення регулюючих можливостей державного управління, так би мовити, за рахунок обмеження економічної свободи широкого загалу для досягнення співпадіння зусиль у спільному завданні — подолання кризи.

У макроекономічному плані це означає звуження можливостей розвитку за рахунок розширення та нарощування обсягів реалізації. Певною мірою це означає консервацію досягнутого, але це твердження не стосується розвитку власності. Саме у часи кризи, наприклад, 1933 р., найбільш фінансово потужні компанії не тільки зберігають свій статок, а і примножують його за рахунок поглинання за безцінь малих та середніх сателітів та конкурентів.

Для малого бізнесу це часто означає припинення існування або зміну власника. Зміна власника — це завжди зміна провідного менеджерського складу та провідних спеціалістів. Тому прослідковується пряма кореляція між плінністю кадрів, незайнятістю та процесами зміни власника на підприємствах харчової промисловості.

Вищенаведене дозволяє сформулювати висновки про штучну природу неприбутковості державних підприємств та зв'язок закликів до приватизації із вимогами стимулювання наповнення бюджету.

Література:

1. Україна. Закони. "Про Державний бюджет України на 2010 рік": закон України від 27 квітня 2010 р. № 2154-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 22—23. — С. 263.

2. Огляд періодичних видань України щодо ситуації в галузях харчової промисловості та на ринках продовольчих товарів: <http://minagro.gov.ua/map/?pg=11>

Стаття надійшла до редакції 24.04.2012 р.